

Рекомендації щодо опитування людей з інвалідністю, постраждалих унаслідок воєнних злочинів

Рекомендації щодо опитування людей з інвалідністю, постраждалих унаслідок воєнних злочинів

Авторки:

**Людмила Фурсова, Ганна Гриценко,
Ірина Федорович, Юлія Сачук**

Редагування: **Вікторія Телечук, Юлія Клепець**

Коректор: **Сергій Шкабара**

Верстка: **Максим Афанасьєв**

У цих рекомендаціях представлено практичні інструменти для підготовки та проведення документування (інтерв'ю) людей з інвалідністю, постраждалих унаслідок воєнних злочинів. Ці рекомендації розробила Fight For Right за фінансової підтримки International Partnership for Human Rights – IPHR в рамках проєкту «Координовані дії громадянського суспільства для забезпечення справедливості, підзвітності та постійної підтримки постраждалих від сексуального насильства в Україні». Рекомендації підготовлено у співпраці з ВГО «Коаліція захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень».

Звернутися за підтримкою:
info@ffr.org.ua

Про діяльність «Fight For Right»
[Дізнатися більше](#)

Підтримати фінансово евакуацію людей з інвалідністю
[Задонатити](#)

Київ – 2024

Зміст

Визначення основних термінів	4
Вступ	5
1. Про інвалідність і спільноту людей з інвалідністю	8
1.1. Що таке інвалідність	9
1.2. Якою буває інвалідність	9
1.3. Види інвалідності	10
1.4. Загальні рекомендації для документування воєнних злочинів щодо людей з інвалідністю	13
2. Підготовка та проведення документування	23
2.1. Конфіденційність	25
2.2. Психологічна безпека респондентів та респонденток	26
2.3. Навички активного слухання	28
2.4. Безоцінковість і повага	29
2.5. Відсутність винагороди	31
2.6. Особливості документування випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом	31
2.7. Завершення інтерв'ю	32
2.8. Турбота про себе	32
3. Важливі аспекти підготовки та проведення інтерв'ю з людьми з інвалідністю	34
3.1. Заздалегідь підготовлені матеріали простою мовою	35
3.2. Доступність вербального сприйняття	36
3.3. Варіативність запитань	37
3.4. Закриті запитання (з відповідями «так» чи «ні»)	38
3.5. Допоміжні матеріали та інструменти	39
3.6. Тріангуляція	39
4. Дослідницькі питання	40
4.1. Воєнні злочини, які документуються в межах цього проєкту	41
4.2. Збір фото- і відеоматеріалів	42
4.3. Пояснення про воєнні злочини у форматі простої мови	43

Визначення основних термінів

Дискримінація за ознакою інвалідності означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона охоплює всі форми дискримінації, зокрема відмову в розумному пристосуванні¹.

Інвалідність є еволюційним поняттям. Інвалідність виникає внаслідок взаємодії між особами з порушеннями й бар'єрами у ставленні та в довіллі, які перешкоджають їхній повній ефективній участі в суспільстві на рівні з іншими².

Розумне пристосування означає необхідні відповідні зміни та коригування, що не створюють непропорційного або надмірного тягаря, які потрібні в конкретному випадку, щоб забезпечити особам з інвалідністю користування або здійснення на рівні з іншими усіх прав людини та основних свобод³.

1 Стаття 2 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю

2 Преамбула Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю

3 Стаття 2 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю

Вступ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України триває вже майже три роки. Це, зокрема, означає, що з кожним днем збільшується кількість людей, які постраждали від воєнних злочинів, і серед них є й люди з інвалідністю.

Перше, що мають взяти до уваги та завжди пам'ятати документатори й документаторки воєнних злочинів, – кожна людина має право на правосуддя і на те, щоб її історія була почута й зафіксована. Кожна людина з інвалідністю, незалежно від виду її інвалідності, також має право на правосуддя.

На жаль, у контексті документування воєнних злочинів люди з інвалідністю можуть «випадати» з уваги дослідницьких команд. Саме для заповнення цієї прогалини, а також з метою надати командам документаторів_ок інструменти з документування злочинів, скоєних проти людей з різними видами інвалідності, розроблено ці рекомендації.

Рівність, повага та гідність – для забезпечення саме цих принципів розроблено запропоновані рекомендації. Вони спрямовані на створення рівних умов та доступності, але мають забезпечуватися лише за потреби.

Коли йдеться про спільноту людей з інвалідністю, ми передусім маємо пам'ятати, що це велика неоднорідна група людей. Різні види інвалідності та особливості створення умов доступності для документування детально описано у відповідних розділах рекомендацій.

Інтерв'ювання людей, які мають фізичну, сенсорну, інтелектуальну та психосоціальну інвалідність, може відрізнятися від звичних форматів інтерв'ювання. Для команди документування, яка не має такого досвіду, ця робота може бути серйозним професійним викликом. Рекомендації, зібрані нижче, допомагають попередньо підготуватися до такого формату роботи, врахувавши питання доступності та розумного пристосування для респондентів і респонденток.

Ці рекомендації складаються з трьох частин. Перша частина присвячена етиці документування і містить рекомендації з підготовки до інтерв'ю, створення умов доступності та коректної комунікації із людьми з інвалідністю. Друга частина – інструменти для збору даних під час проведення інтерв'ювання. Третя частина містить безпосередньо матеріали для опитування, адаптовані для роботи з цільовою групою.

Важливо. Ці рекомендації розроблено для документаторів та документаторок воєнних злочинів, які пройшли базове навчання щодо документування воєнних злочинів і мають відповідний досвід, тому в них не описані загальні принципи документування воєнних злочинів. Ці рекомендації є доповненням до базових знань з документування, які допоможуть нинішнім документаторам та документаторкам документувати воєнні злочини щодо людей з інвалідністю.

Звернення від авторок рекомендацій до документаторів та документаторок воєнних злочинів.

Ви є фахівцями та фахівчинями з питань документування воєнних злочинів. Наразі через відсутність відповідного практичного досвіду ви не знаєте або недостатньо знаєте про те, як задокументувати воєнні злочини щодо різних груп людей з інвалідністю. Жодні рекомендації не дадуть відповідей на всі питання щодо інвалідності, адже під терміном «людина з інвалідністю» мається на увазі дуже велика неоднорідна група людей. Ці рекомендації є орієнтиром, як створити умови для документування, а не чіткою покроковою інструкцією. Людина з інвалідністю може повідомити про свою інвалідність і про умови доступності, яких вона потребує, що допоможе зорієнтуватись, а може і не повідомляти, а отже, рішення доведеться шукати самотужки. Передусім варто пам'ятати, що перед вами людина, яка має право на те, щоб її історія була зафіксована, а інформація про її інвалідність – це підказка для вас, як створити умови для фіксації її історії. У рекомендаціях запропоновано орієнтовний перелік рішень, який може полегшити документування воєнних злочинів щодо людей з інвалідністю, проте згодом цей перелік ви зможете доповнювати додатковими рішеннями з вашого досвіду документування.

Готуючи ці рекомендації, ми керувалися принципами, що кожна людина з інвалідністю має право особисто ухвалювати рішення щодо участі у документуванні воєнних злочинів чи відмови від участі, особисто розповісти свою історію та своїм підписом підтвердити надані нею дані. Фактично сьогодні ми маємо ситуацію в Україні, коли відсутність адекватної підтримки людей з інвалідністю, насамперед людей з інтелектуальними та психічними порушеннями, не дозволяє на практиці реалізовувати ці принципи. Недостатня освіта, неналежна реабілітація, відсутність підтримки в ухваленні рішень, відсутність умов для незалежного життя у громадах – це далеко не всі реалії для багатьох українців та українок з інвалідністю, в яких вони прожили все своє життя. В контексті документування воєнних злочинів це означає, що з особистою участю людини з інвалідністю можуть виникати певні труднощі. Саме для таких випадків у цих рекомендаціях передбачена можливість допомоги опікунів, родичів, соціальних працівників, реабілітологів, психологів, персональних асистентів.

Необхідно прагнути до особистої участі у документуванні кожної людини, варто створити умови доступності, які зможуть забезпечити особисту участь людей з інвалідністю, необхідно запитувати людей про їхній досвід, потрібно пояснювати, чому важливо запитати у самої людини з інвалідністю про її досвід, але ви маєте з повагою ставитись до рішень, коли людина з інвалідністю відмовляється від особистої участі у документуванні, коли просить про присутність під час інтерв'ювання довіреної для неї особи, або коли делегує розповісти її історію іншій людині, якій вона довіряє.

Розділ 1.

Про інвалідність і спільноту людей з інвалідністю

1.1. Що таке інвалідність

«До осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими» – [Конвенція](#) про права осіб з інвалідністю.

- інвалідність – це не про якийсь один сталий стан здоров'я людини;
- поняття «інвалідність» змінюється з часом, залежно від розвитку людства;
- інвалідність – це термін-парасолька, який охоплює дуже різні групи людей з різними порушеннями, і це потрібно враховувати під час інтерв'ювання, адже залежно від інвалідності, яку має людина, можуть знадобитися різні пристосування;
- інвалідність не є проблемою, проблема – це бар'єри в середовищі, у ставленні, інколи – в недосконалих законах;
- інвалідність стигматизована і часто засуджується в українському суспільстві, сприйняття людей з інвалідністю як рівних – початок успішного документування воєнних злочинів, скоєних проти них, адже кожна людина має право на захист і справедливий суд.

1.2. Якою буває інвалідність

Інвалідність буває вроджена та набута. З огляду на війну кількість людей з інвалідністю в Україні збільшується, але говорити про те, наскільки, і називати конкретні цифри можна лише за умови наявності дезагрегованої статистики та верифікованих даних. Через те, що процедура встановлення інвалідності в Україні – досить тривалий процес, який відрізняється для цивільних та військових, точних цифр наразі немає, але йдеться щонайменше про 3 мільйони українців та українок з інвалідністю у 2024 році.

Інвалідність буває видима та невидима. До невидимої інвалідності зараховують як ментальні порушення, так і інші стани здоров'я. Часто це фізична інвалідність, коли порушення здоров'я постійно негативно впливають на стан та функції людини, однак не мають візуальних проявів.

У деяких випадках людина може вирішити нікому не говорити про свою інвалідність і в такий спосіб захищати свій приватний простір та свої права. Проте завдання документаторів – спробувати принаймні поставити питання для того, щоб зрозуміти, чи потребує та чи інша людина пристосування у зв'язку зі своїм станом здоров'я чи інвалідністю. Це може бути пристосування щодо вибору доступного приміщення, використання допоміжних технологій, адаптації часу проведення інтерв'ю тощо (не вичерпний список, більш детальні рекомендації щодо інтерв'ювання людей з різними видами інвалідності – в розділі 1.4).

1.3. Види інвалідності

Інвалідність – це поняття, яке не тільки постійно еволюціонує, але й відходить від виключно медичної моделі свого сприйняття. Дуже умовно види інвалідності можна об'єднати в 4 групи:

- фізична інвалідність;
- сенсорна інвалідність;
- інтелектуальна інвалідність;
- психосоціальна інвалідність.

Фізична інвалідність означає будь-який стан, що впливає на мобільність і фізичну рухливість людини. Часто люди з фізичними видами інвалідності використовують допоміжні засоби для покращення мобільності – крісло колісне, милиці чи протези (не вичерпний список).

Сенсорна інвалідність стосується будь-яких станів, що впливають на сенсорну систему людини, зазвичай на слух або зір. Це люди, які мають частковий зір або слух, незрячі або нечуючі люди.

* Словосполучення «глухонімі люди» – це залишок радянської системи розуміння як світу, так і інвалідності! Не використовуйте це словосполучення, не називайте так людей, це образливо та неправильно. По-перше, нечуючі люди вміють розмовляти, це ми, ті, хто чує, не знаємо та не розуміємо їхню рідну мову – жестову. По-друге, дійсно німих людей не так уже й багато. Ті, хто не чує, часто не говорять вербально та звично для умовної більшості, але вони розмовляють жестовою мовою.

Інтелектуальна інвалідність – це стани, часто вроджені, які призводять до виникнення труднощів у розвитку та навчанні. Людина вважається такою, що має інтелектуальну інвалідність, якщо вона має нижчу за середню здатність до навчання і розвитку навичок адаптації, і цей стан спостерігається з дитинства чи юності. Це, наприклад, люди з синдромом Дауна, в деяких випадках – з розладом аутичного спектра, але далеко не всі, хто має розлад спектра, мають інтелектуальну інвалідність.

Інтелектуальна інвалідність не є однаковою, про це варто пам'ятати. Залежно від стану людини, її оточення та навчання вона може потребувати різної підтримки, і ці рекомендації можуть бути індивідуальні в різних умовах. Деяким людям з інтелектуальною інвалідністю не потрібно особливого пристосування, тоді як іншим необхідна принаймні проста мова для того, щоб вони зрозуміли ситуацію та змогли відповісти на ті чи інші вузькоспеціалізовані питання.

Людина з інтелектуальною інвалідністю може потребувати підтримки для ухвалення рішень, включно з рішенням про участь в інтерв'ю, про рівень довіри та відкритості інтерв'юєрові тощо.

Психосоціальна інвалідність стосується будь-якого стану, який впливає на психічне та/або емоційне здоров'я. Приклади охоплюють людей із тривожними розладами, депресією, агорафобією, біполярними розладами, шизофренією або посттравматичним стресовим розладом (ПТСР).

Психосоціальна інвалідність може обмежити здатність людини:

- перебувати в певних типах середовища;

- концентруватись;
- мати достатньо витривалості для виконання завдань;
- впоратися з тиском часу та кількома завданнями;
- взаємодіяти з іншими;
- розуміти конструктивний зворотний зв'язок;
- керувати стресом.

Людині з психосоціальною інвалідністю може знадобитися підтримка, щоб подолати перешкоди для соціальної інтеграції, з якими вона стикається. Однак варто пам'ятати, що не всі люди, які мають порушення психічного здоров'я, автоматично мають інвалідність. Подібно до того, як вплив психічного здоров'я різниться від людини до людини, люди із психосоціальною інвалідністю матимуть різноманітний досвід впливу та життєвих бар'єрів, з якими вони стикаються.

Важливо. З огляду на залишки радянської системи та медичне розуміння інвалідності в Україні, велика кількість людей з інтелектуальною та/або психосоціальною інвалідністю досі постійно проживають в інституційних закладах різного типу, часто не з власної волі (зокрема через брак послуг у громадах, позбавлення правоздатності тощо). Однак люди, які постійно мешкають у закладах інтернатного типу, також є свідками та/або потерпілими від різних видів воєнних злочинів, тому потрібно шукати можливості зібрати їхні свідчення.

В Україні досить поширеними є упередження, стигма й патерналізм щодо інвалідності та людей з інвалідністю. Це часто є причиною сегрегації, ізоляції та позбавлення людей з інвалідністю правоздатності. Інша причина – це брак необхідних послуг та підтримки, як людей з інвалідністю, так і їхніх родин на рівні громад, що призводить до інституціоналізації.

Ви можете зіштовхнутися з ситуацією, коли родичі, близькі чи опікуни людей з інвалідністю не будуть зважати на їхню самостійну думку або не рекомендуватимуть їм давати свідчення про пережиті події. До цього треба ставитись обережно, враховуючи, що ви побачитеся з людиною кілька

разів і потім поїдете, а вона залишиться жити в тому самому середовищі, у родині, з опікунами чи в закладі інституційного догляду. Тож проводити комунікацію як із самою людиною, так і з тими, хто надає їй підтримку, слід обережно, щоб не зруйнувати довіри та не нашкодити стосункам тощо. Але за можливості необхідно наголошувати на тому, що передусім важлива думка самої людини, чи хоче вона брати участь в інтерв'ю і давати свідчення, адже за будь-яких умов важливою є правоздатність, яку не можна применшувати чи зневажати недовірою, вважаючи людину з інвалідністю менш вартісним свідком, ніж людину без інвалідності.

Важливо, аби ви намагалися коректно пояснити оточенню, чому людина з інвалідністю має бути опитана так само, як і людина без інвалідності, які пристосування можуть бути застосовані та який захист отримає ця людина.

1.4. Загальні рекомендації для документування воєнних злочинів щодо людей з інвалідністю.

Ви можете мати сумніви, що саме потрібно людині з інвалідністю, щоби процес документування був для неї доступний, і це правильні сумніви, адже люди з інвалідністю можуть мати різні потреби у підтримці, що пов'язано з багатьма обставинами. Ви повинні знати загальні принципи створення умов доступності та бути готовими створити ці умови, проте завжди запитуйте у самої людини з інвалідністю, які умови доступності їй потрібні для того, щоби взяти участь в інтерв'юванні.

Люди навіть з однаковим видом інвалідності – це неоднорідна група, тому неможливо запропонувати єдине рішення щодо участі у документуванні воєнних злочинів. У людей з інвалідністю запити на підтримку будуть відрізнятися залежно від:

- віку;
- місця проживання;

- складності інвалідності;
- наявності допомоги інших людей;
- умінь та навичок;
- рівня освіти, реабілітації та особистого досвіду життя з інвалідністю.

Не варто робити передчасних висновків на основі досвіду спілкування з іншими людьми, які мають таку ж інвалідність.

Часто люди роблять помилку, під час розмови звертаючись не безпосередньо до людини з інвалідністю, а до супровідників, перекладача_ки жестової мови (якщо це стосується нечуючої людини) чи просто до тих, хто прийшов з нею. Варто пам'ятати, що під час розмови потрібно звертатися до людини, від якої ви хочете отримати відповідь. Саме вона є вашим співрозмовником або співрозмовницею. Тому говоріть з нею і дивіться на неї.

Є кілька загальних рекомендацій, які можуть полегшити комунікацію з людьми з інвалідністю та з людьми, які у зв'язку із пережитими травматичними подіями перебувають у стресі. Наприклад, люди можуть швидко втомлюватися, тому варто запитати у них про доцільність перерв під час інтерв'ю або навіть проведення інтерв'ю в декілька етапів. Освітлення, рівень шуму, температурний режим, наявність укриття, доступ до питної води, туалету, місць для сидіння – це те, що важливо для всіх, але для людей з інвалідністю наявність усіх цих критеріїв або частини з них може бути необхідністю.

Поважайте особистий простір людини. Це означає, що без її дозволу ви не можете торкатися ні самої людини, ні її допоміжних засобів – тростини, палиці, милиць, крісла колісного тощо.

Перш ніж допомогти, запитайте у людини, чи це потрібно. Коли допомагаєте, то чітко дотримуйтеся підказок людини, перепитуйте, якщо не зрозуміли. Людина з інвалідністю може відхилити вашу пропозицію допомоги, бо вона цієї допомоги не потребує. В жодному разі не наполягайте на наданні допомоги.

Рекомендуємо у комунікації використовувати звичні слова, якими б ви послуговувалися щодо людей без інвалідності: «ходити», «дивитися», «чути» тощо. Наприклад, словосполучення «заходити до будівлі» стосовно людини на кріслі колісному.

Варто попередньо продумати вибір приміщення, де відбуватиметься документування. Йдеться не лише про фізичну доступність приміщення для людей з інвалідністю, а й про те, щоб до цього місця було зручно дістатись.

Якщо ви плануєте надати людині з інвалідністю якусь важливу інформацію (адресу, електронну адресу, номер телефону, контактні дані певної людини чи організації), обов'язково продублюйте її у письмовому вигляді. Це дозволить коректно сприйняти інформацію та повторно до неї повернутись, якщо раптом людина її забуде.

Люди з фізичною інвалідністю. Якщо ви говорите з людиною, яка використовує крісло колісне, і на вас очікує довга розмова, вам краще сісти. Це забезпечить зоровий контакт на одному рівні з людиною.

Якщо людина має фізичну інвалідність і потребує доступності – подбайте про це, вона повинна отримати змогу самостійно потрапити в місце, яке ви обрали, або ж ви маєте прийти туди, де буде зручно людині.

Основними принципами доступної локації є: доступна вхідна група, доступність усередині приміщення та доступність вбиральні.

Щонайменше один вхід до приміщення має бути доступним. Краще, щоб це був головний вхід. Доступність вхідної групи передбачає:

- можливість для людини самостійно потрапити до приміщення: вхід на одному рівні з тротуаром; пандус (нормативний кут нахилу, поручні на висоті 0,7 м і 0,9 м, однорідна конструкція пандуса, без перепадів висоти та зроблена з неслизького матеріалу); вертикальний підймач; ліфт тощо;
- контрастне маркування (перша та остання сходинка, прозорі двері) й тактильні елементи доступності;

- ширина вхідних дверей має бути від 0,9 м. Дверима з такою шириною зможуть скористатися люди на всіх типах крісел колісних.

Яким має бути пандус:

- за перепаду висоти 0,2 м і менше – кут нахилу пандуса може становити 5,7 градуса;
- за перепаду висоти від 0,2 м до 0,8 м – кут нахилу не має перевищувати 4,6 градуса;
- за перепаду висоти від 0,8 м – кут нахилу не має перевищувати 2,9 градуса;

кут нахилу пандуса можна виміряти завдяки мобільному застосунку: [Android](#) та [iOS](#).

Якщо зустріч відбувається не на першому поверсі, приміщення має бути обладнане засобами вертикальної комунікації. Вони повинні дозволяти людині без сторонньої допомоги пересуватися між поверхами. Наприклад, ліфтом.

У приміщенні має бути доступ до вбиральні, обладнаної для людей з інвалідністю. Основні принципи доступності вбиральні:

- ширина дверей має становити від 0,9 м;
- достатня кількість простору всередині вбиральні – 1,65 м на 1,8 м;
- поручні: мінімальні – біля унітаза, краще – також біля рукомийника та на внутрішній частині дверей.

Люди з порушеннями слуху – це неоднорідна група людей, а отже, комунікація з ними також відбуватиметься у різний спосіб. Якщо вам потрібно почати розмову з людиною з порушеннями слуху, то щоб привернути її увагу, обережно торкніться її плеча чи помахайте рукою. Підвищення голосу для привернення уваги вам не допоможе.

Насамперед запитуємо у людини, який спосіб спілкування буде прийнятним. Серед обраних рішень може бути жестова мова, письмове спілку-

вання, також людина може мати навички читати по губах або мати залишковий слух, який дозволить спілкуватися без залучення додаткових пристосувань. Пам'ятайте, що це не весь імовірний перелік. На додаток, окрім порушень слуху, людина може мати й інші порушення.

Якщо людина може читати по губах, бажано перебувати у достатньо освітленому приміщенні. Розташуйтеся навпроти людини так, щоб на вас добре падало світло та було чітко видно губи. Не варто затуляти обличчя руками, елементами одягу, надмірно жестикулювати. На початку спілкування уточніть, чи людині добре видно ваші губи, і в разі потреби перейдіть в інше місце.

Якщо людина з порушеннями слуху має залишковий слух і не просить про додаткові пристосування, ви можете зробити ваше спілкування більш зручним. Говоріть повільно, чітко, короткими реченнями, не потрібно надмірно підвищувати голос. Нагадуємо, що люди різні, тому темп мовлення, тембр та гучність голосу, які будуть зрозумілі вашому співрозмовнику чи співрозмовниці, маєте підібрати ви у кожному окремому випадку. Важливо звернути увагу на інші звуки у приміщенні. Сторонні звуки – розмови інших людей, увімкнений телевізор, звуки побутової техніки, шум з відкритого вікна можуть відволікати та ускладнювати сприйняття сказаного вами.

Є ще один варіант спілкування з людьми з порушеннями слуху – це письмова комунікація; але пам'ятайте, що для такого варіанта потрібна згода людини чи її власна пропозиція. У будь-якому разі ви повинні мати з собою роздрукований перелік питань, які плануєте поставити людині. В цьому випадку йдеться не лише про людей з порушеннями слуху. Люди різні, і для багатьох написаний текст сприймається зрозуміліше, ніж усне мовлення.

І ще один спосіб комунікації з людьми з порушеннями слуху – це спілкування через перекладача чи перекладачку жестової мови. Переклад жестовою мовою можна забезпечити як офлайн, так і онлайн. Для перекладу жестовою мовою онлайн необхідно мати з собою планшет і якісне підключення до інтернету, адже ви будете використовувати відеозв'язок. Пам'я-

тайте, під час спілкування через перекладача чи перекладачку жестової мови ви звертаєтесь не до них, а безпосередньо до людини з порушеннями слуху.

Люди з порушеннями мовлення. Якщо у людини з інвалідністю є труднощі з мовленням, не поспішайте, не перебивайте і дочекайтеся, доки вона завершить думку. Не намагайтесь договорити за неї чи виправляти її фрази, починайте репліку, лише переконавшись, що людина закінчила говорити. Важливо, якщо ви чогось не розумієте з розмови, обов'язково перепитувати й уточнювати відповіді. Людині може знадобитись додатковий час, щоб подолати хвилювання і проговорити ще раз те, що ви не зрозуміли. Можете також запропонувати письмово відповідати на питання. Тут існує декілька варіантів – людина може писати від руки, набирати відповіді на смартфоні чи на комп'ютерній клавіатурі.

Для людей з порушеннями зору викликом є підпис документів, зокрема згоди на участь у документуванні. Нижче ми пропонуємо рекомендації щодо підпису незрячої людини.

У людей з порушеннями зору залежно від різних обставин буде різний досвід отримання інформації, а отже й запити на підтримку також будуть відрізнятись. Для однієї людини принциповою може бути можливість самостійно ознайомитись із документом перед підписанням, а для іншої людини – прийнятною допомога (наприклад, прочитати документ уголос).

Які труднощі можуть виникати під час ознайомлення з документом до його підписання:

- людина не може самостійно прочитати документ, особливо якщо він частково заповнений від руки;
- шум, яскраве або тьмяне освітлення, відсутність зручного місця для прочитання;
- складна мова документа (великі речення, багато незрозумілих термінів) може стати перешкодою для людей з порушеннями зору, які перебувають у стресовому стані або мають додаткові порушення здоров'я;

- інші труднощі, про які людина з інвалідністю може повідомити,
- також слід пам'ятати, що людина може і не сказати про те, що вона відчуває певні перешкоди.

З безпосереднім підписанням документів у незрячої людини може бути кілька труднощів:

- підписи людини можуть кожного разу відрізнятись;
- людина може потребувати того, щоб інша людина поставила її руку в те місце, де необхідно підписатися;
- людина ніколи раніше сама не підписувала документи, тому не знає, як це робити (це може бути, зокрема, у людей, які нещодавно втратили зір, або в людей із комплексними порушеннями).

Своїм підписом на будь-якому з документів людина підтверджує правильність викладеної інформації, згоду з викладеною інформацією, зрозумілість для неї інформації тощо. Найбільшою проблемою з підписом людей з інвалідністю через зір може бути не сам підпис, оскільки поставити будь-яку закарлючку (хрестик чи інший знак) не є особливою складністю, а саме підтвердження того, що людина чітко усвідомлює, який саме документ вона підписує, що це для неї означає та які наслідки можуть виникнути.

Рекомендації, як допомогти людині ознайомитись із документом та підписати його

1. Необхідно запитати у самої людини, яка, на її думку, потрібна підтримка для ознайомлення з документом та його підписанням. Якщо людина сама ідентифікує проблему та пропонує рішення, варто по можливості ним скористатись.
2. Слід пам'ятати, що порушення зору є різними, і навіть якщо людина має видимі порушення зору, це не означає, що вона не може самостійно прочитати документ. Якщо людина повідомляє, що хоче самостійно ознайомитися з документом, не варто наполягати на допомозі – слід надати необхідний час.

3. Варіант, до якого варто прагнути, – це коли людина з порушеннями зору не потребуватиме допомоги іншої людини та зможе самостійно ознайомитись із документом для підпису. Це можливо за кількох умов: коли людина користується комп'ютером або смартфоном із програмами екранного доступу, а також може отримати електронний документ у доступному форматі. Варто запитати у самої людини, чи підходить їй такий варіант і який саме формат документа є доступним для неї (які документи читає її програма екранного доступу). У разі підтвердження такої можливості анкету необхідно заповнювати в електронному форматі.
4. Варіант, який може запропонувати той, хто проводить інтерв'ю, – це прочитання вголос усього документа незрячій людині перед його підписанням. Тут є кілька застережень. Документ варто прочитати весь, не скорочуючи жодних частин чи елементів, які видаються менш важливими, навіть якщо це потребує додаткового часу. Слід пам'ятати, що у незрячих людей може бути різний досвід, зокрема негативний, тому цілком можливе прохання щодо прочитання документа не тією людиною, яка проводить інтерв'ю. Але можливий і варіант, коли людина з порушеннями зору відмовиться від допомоги третіх осіб, тому документ має прочитати людина, яка проводила інтерв'ю. У таких випадках у документі має бути додатково зазначено, що вся інформація з анкети була прочитана вголос (вказано, ким саме), що має бути засвідчено підписом людини, яка читала вголос документ.
5. Також можуть бути виняткові випадки, коли людина і справді не може підписати документ. У такому разі за неї цей документ може підписати інша людина за її вибором, про що також зазначається у документі⁴.

Люди з психосоціальними порушеннями* є також неоднорідною групою людей з інвалідністю. У стані загострення вони можуть потребувати невід-

4 Такий підхід використовується нотаріусами у випадках, коли людина через певні причини не може власноручно підписати документ // Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України»

кладного фахового втручання, і тоді зі спеціалістом варто додатково обговорити особливі умови проведення інтерв'ювання. Люди з психосоціальними порушеннями в стадії ремісії можуть зазнавати ризику загострення і потребувати супроводу психолога під час проведення інтерв'ю. Ви завжди маєте бути уважними та спостерігати за станом людей, яких опитуєте, оскільки психічні порушення часто є невидимими, а людина має повне право не повідомляти вам про свої порушення чи стан.

Люди з інтелектуальними порушеннями⁵ – також неоднорідна група людей, а отже, документування воєнних злочинів щодо них потребуватиме додаткових знань та попередньої підготовки, зокрема навичок спілкуватися простою мовою (розділ 4.3).

Для людей з інтелектуальними порушеннями варто провести орієнтаційну бесіду:

- пояснити загальну ситуацію в країні під час війни, випадки насильства;
- розповісти про роботу з документування злочинів проти цивільного населення;
- пояснити мету документування;
- детально пояснити процедуру документування.

Така орієнтаційна бесіда дозволить вам зрозуміти, як краще побудувати подальшу комунікацію з цією людиною.

Потрібно переконатися, що людина з інтелектуальними порушеннями зрозуміла загальну ситуацію та свою роль, а також наслідки документування конкретно для себе, зокрема можливий стрес від пригадування досвіду переживання порушення своїх прав чи життя під окупацією тощо. Лише після цього можна ставити питання про інформовану згоду.

У разі відмови не варто спонукати до зміни рішення. Фахівці та фахівчині з питань дотримання прав людей з інтелектуальними порушеннями вважа-

5 У наступних розділах ви знайдете детальніші рекомендації для документування воєнних злочинів щодо людей з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями

ють, що найкраще це робити з допомогою персонального асистента_ки, яким людина довіряє і яких сама назвала, до прикладу, педагога реабілітаційного центру чи інституції, в якій вона проживає постійно. Якщо ж людина з інтелектуальними порушеннями назвала опікуна_ку – отже, це найбільш комфортний для неї варіант, і необхідно зважати на думку людини з інтелектуальними порушеннями.

Розділ 2.

Підготовка та проведення документування

Отже, ви дізналися, де і проти кого, ймовірно, були вчинені воєнні злочини, і серед постраждалих чи свідків цих злочинів є люди з інвалідністю.

Що **варто** робити:

- Перед початком інтерв'ювання, якщо змога, зберіть попередню інформацію про людей, яких плануєте інтерв'ювати, зокрема про їхню інвалідність, обставини життя після повномасштабного вторгнення; Пам'ятайте, що люди з інвалідністю та їхні родини можуть бути достатньо закритими в спілкуванні у своїй громаді проживання, тому інформацію про них вам буде зібрати значно складніше.
- Необхідно ознайомитися із загальними принципами доступності та комунікації з людьми з інвалідністю, які викладені вище в цих рекомендаціях.
- Запитати у людини з інвалідністю про те, які умови доступності потрібні для її інтерв'ювання та, якщо можливо, забезпечити їх.
- Розподіліть свою роботу на два візити. На першій зустрічі познайомтесь, розкажіть про воєнні злочини, ваше документування та його завдання. Якщо ви отримуєте згоду на другу зустріч, тоді наступного разу вже інтерв'юйте безпосередньо за опитувальником. Проте будьте готові також і до інтерв'ювання на першій зустрічі, одразу після знайомства та розповіді про проєкт.
- За потреби залучіть довірених осіб, яким ваші потенційні респонденти і респондентки довіряють. В ідеалі ваша робота має бути вибудована так, щоб постраждалі самі до вас зверталися першими.

Чого **не варто** робити:

- Не вбирайтеся в одяг, схожий на військову чи іншу уніформу.
- Не змінюйте інтерв'юєрів між першим і другим візитом до однієї й тієї самої людини – у такому разі емоційний контакт доведеться встановлювати заново.
- Якщо людина відмовляється від розмови – не варто її вмовляти чи примушувати.

2.1. Конфіденційність

На відміну від інтерв'ювання людей без інвалідності, на інтерв'ю з людиною з інтелектуальною інвалідністю або іншими порушеннями можлива присутність людини за бажанням респондента чи респондентки. Це з'ясується попередньо.

- Важливо пам'ятати, що у деяких випадках людина, яка має інвалідність, самостійно не обирає собі опікуна. Аналогічна ситуація в тих людей, які утримуються в інтернатних закладах, де опікуном часто є адміністрація.
- Запитайте, чи комфортно людині, щоб опікун чи опікунка були присутніми на інтерв'ю. Якщо вони відповідають за людину чи підказують відповіді, ввічливо поясніть необхідність дати їй можливість висловити власну думку.
- Також слід зважати на особливості законодавства України, згідно з яким свідчення людини, що позбавлена дієздатності, не мають юридичної сили для українських правоохоронних органів⁶. Проте під час збору даних для міжнародних організацій недієздатність людини в розумінні українського законодавства не має значення.

Що **варто** робити:

- Проводьте інтерв'ю у фізично безпечному та доступному для людей з інвалідністю місці (більш детально про доступність – у розділі 1.4).

⁶ Стаття 39. Цивільного Кодексу. Визнання фізичної особи недієздатною.

1. Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Стаття 41. Правові наслідки визнання фізичної особи недієздатною

1. Над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка.
2. Недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину.
3. Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун.
4. Відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун (стаття 1184 цього Кодексу).

- У людини з інвалідністю, яка має опікуна, варто спочатку запитати, кого саме вона б хотіла бачити з собою на інтерв'ю, дати простір для вибору.
- Зберігайте зібрані дані надійно, поза доступом сторонніх осіб, для цього користуйтеся рекомендаціями щодо цифрової безпеки від профільних організацій (використовуйте двофакторну авторизацію, складні паролі тощо).

Чого **не варто** робити:

- Не можна інтерв'ювати респондента чи респондентку в присутності їхніх дітей, бо їм це може психологічно зашкодити. Домовтеся заздалегідь, щоб діти мали де і з ким перебувати в цей час.
- Не можна давати доступ до даних інтерв'ю нікому, крім членів команди документування та, за згоди постраждалих (і – за наявності – їхніх опікунів), правосуддю.

2.2. Психологічна безпека респондентів та респонденток

Взаємодія з емоційно важкими, травматичними спогадами завжди несе у собі ризик тривалого погіршення емоційного стану респондента чи респондентки. Повністю цього ризику уникнути у своїй роботі неможливо, проте можна зменшити потенційну шкоду.

Що **варто** робити:

- Під час першого візиту познайомтеся, розкажіть спочатку про себе, про вашу роботу, її завдання та формат, як ви будете використовувати отриману інформацію (друкована версія для роздавання міститься у розділі 4.3 рекомендацій).
- Візьміть згоду на інтерв'ю, на його запис, на фотографування чи відеознімання приватної території та майна постраждалої людини (якщо

ви вважаєте доцільним задокументувати вирву від вибуху у дворі, руйнування домівки тощо). Приклад згоди на інтерв'ю – в розділі 3.

- Під час другої зустрічі перед початком роботи коротко нагадайте розказане раніше:
 - нагадайте про перший етап і знайомство;
 - повторіть мету цього інтерв'ю;
 - опишіть майбутню процедуру інтерв'ювання;
 - погодьте очікувану тривалість інтерв'ю;
 - обговоріть перерви;
 - розкажіть про можливість розбити інтерв'ю на дві чи більшу кількість окремих зустрічей;
 - нагадайте, що ви будете ставити ймовірні уточнювальні запитання під час інтерв'ю;
 - нагадайте що респондент чи респондентка може в будь-який момент призупинити розповідь або взагалі її припинити, якщо занадто сильно розхвилюється чи перебуватиме під впливом негативних емоцій від згадок тощо;
 - повідомте, що респондент чи респондентка може не відповідати на якісь питання, якщо не хоче.
- Безпосередньо перед роботою зафіксуйте згоду. Якщо ви підписуєте згоду в паперовій версії, підготуйте два примірники – один залишіть респонденту чи респондентці; якщо згода дана усно і робиться запис, цей факт має потрапити на запис (наприклад, після ввімкнення кнопки запису ще раз повторіть, що ви записуєте цю розмову).
- Якщо людина з інтелектуальною чи психосоціальною інвалідністю має опікуна, візьміть також згоду в нього (не замість згоди респондента чи респондентки, а на додаток до неї).
- Переконайтеся, що респондент чи респондентка згодні з присутністю людей, які є у приміщенні.

- З'ясуйте, чи респондентові комфортно у приміщенні: світло, звуки, запахи, розташування, чи немає потреби (є потреба) у запрошенні додаткових учасників (довіреної особи, персонального асистента, психолога тощо).
- Подякуйте за приділений час заздалегідь.
- Будьте доброзичливими й відкритими.

Чого **не варто** робити:

- Не опитуйте людей, які просто зараз перебувають у стані гострого стресу, виражених психотичних станах (марення, дезорієнтація у просторі, психомоторне збудження, дуже сплутане мовлення, дуже повільна, майже «вимкнена» поведінка тощо). Проте ви можете повернутися до роботи з ними пізніше, коли вони почуватимуться краще. Якщо ви сумніваєтеся щодо психологічної готовності людини з інвалідністю взяти участь в опитуванні, зверніться для додаткових консультацій до фахівців та фахівчинь у сфері психічного здоров'я.
- Не тисніть на людей, які не хочуть з вами говорити.
- Не торкайтеся респондента чи респондентки без згоди, також не торкайтеся їхніх допоміжних засобів (милиці, тростини, крісло колісне).

2.3. Навички активного слухання

Дайте респонденту чи респондентці простір самостійно побудувати оповідь так, щоб вона містила відповіді, і самотужки розставити в ній акценти. Не «проганяйте» його чи її за списком питань, за тим винятком, коли у нього чи в неї є явні труднощі з викладом своєї історії лінійно і послідовно. У такому разі слід їм допомогти, надавши друкований варіант анкети і ставлячи допоміжні запитання стільки, скільки це необхідно.

Пам'ятайте, що деякі люди з інвалідністю можуть мати труднощі з послідовним та структурованим викладенням подій, тож завданням документа-

тора_ки буде зафіксувати історію «як є» і скласти її відповідно до опитувальника, в деяких випадках уточнювальні питання краще ставити одразу під час розповіді.

Що **варто** робити:

- Уважно слухайте і запам'ятовуйте послідовність подій, факти, назви, імена дійових осіб тощо.
- Якщо щось залишилося незрозумілим, поверніться до цього моменту розповіді та поставте уточнювальні запитання.

Важливо. На цьому етапі як ніколи важливо пам'ятати про травматичність споминів та особливі перестороги від ще більшого стресу для людини з інвалідністю. Також важливо ретельно спостерігати за станом респондента_ки та призупинити або припинити інтерв'ю у разі ознак надлишкового занепокоєння, збудження, сильних емоцій. Якщо інтерв'ю відбувається у присутності довіреної людини, ви можете попередньо домовитися з нею про взаємодію. До прикладу, така людина може подати умовний знак про втому респондента_ки і потребу в перерві, про надлишкове збудження та недоцільність продовження, про незрозуміння респондентом_кою запитань і потребу в повторному формулюванні або додаткових поясненнях.

2.4. Безоцінковість і повага

Розмовляючи з респондентом чи респонденткою з інвалідністю в присутності його чи її члена родини або іншої особи, звертайтеся до нього чи до неї напяму, а не до цієї супровідної особи.

Наприклад, коли ви говорите з нечуючою людиною за допомогою перекладача жестової мови – ви звертаєтесь і дивитесь безпосередньо на нечуючу людину, адже саме вона зараз із вами розмовляє.

Проводячи інтерв'ю з людиною з інвалідністю в супроводі помічника чи опікуна, ви ставите питання безпосередньо людині з інвалідністю, втру-

чання помічника чи опікуна мають бути мінімальними і лише в тих випадках, де це необхідно, щоб підтримати безпосередньо людину, яка є свідком чи потерпілим, але не розповідати історію замість неї.

Пам'ятайте, що перед вами особистість, яка заслуговує на ввічливість, повагу, делікатність і рівноправне ставлення, навіть якщо щось їй дається важче, ніж вам.

Що **варто** робити:

- Якщо респондент чи респондентка буде плакати, запропонуйте воду та паперові хустинки і терпляче почекайте, доки людина заспокоїться. Перед продовженням інтерв'ю в людини з інвалідністю варто уточнити, чи готова вона говорити далі, чи краще завершити інтерв'ювання.
- Якщо людина з інтелектуальною інвалідністю не розуміє ваші запитання, переформулюйте їх простіше (детальніше про це нижче). Фахівці та фахівчині з питань дотримання прав людей з інтелектуальними порушеннями пропонують одне й теж питання ставити 4 рази у різний спосіб. На їхню думку, саме так можна переконатися, що людина з інтелектуальними порушеннями правильно зрозуміла питання та правдиво відповіла на нього⁷.

Чого **не варто** робити:

- Не перебивайте та не квапте респондентів_ок, не дратуйтеся.
- Не кажіть, що ви розумієте респондентів (у значенні «емоційно приєднуєтесь»), якщо ви не пережили такий самий досвід.
- Категорично заборонені дискримінаційні та образливі висловлювання щодо інвалідності людини, її гендеру, віку, зовнішності, інших характеристик тощо.

7 Рекомендація надана ВГО «Коаліція захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень»

2.5. Відсутність винагороди

Категорично не можна пропонувати чи натякати на винагороду за інтерв'ю, не тільки пряму (гроші тощо), а й опосередковану, як-от пріоритет в отриманні допомоги тощо. При цьому спрямовувати респондентів на отримання допомоги можна і бажано⁸. Ці питання мають бути винесені на час після інтерв'ю.

2.6. Особливості документування випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

Зверніть увагу, що в міжнародному кримінальному праві, як і в кримінальному праві України, сексуальне насильство визначається через відсутність активної згоди, а не через наявність активної незгоди і спротиву постраждалих. Самі собою обставини примусу (наявність у кривдника зброї тощо) є достатніми для того, щоб вважати, що активна згода не була і не могла бути дана. Це правило непорушне і стосується навіть тих випадків, коли організм постраждалої особи відреагував сексуальним збудженням чи оргазмом. Якщо випадок сексуального насильства прямо чи опосередковано пов'язаний із військовим конфліктом, він є воєнним злочином і підлягає документуванню.

Що **варто** робити:

- Під час проведення інтерв'ю на цю тему будьте особливо делікатними, пріоритезуйте безпеку та психологічний добробут людини над завданнями документування.

⁸ У межах проєкту IPHR в документаторів_ок є перелік ресурсів, доступний серед партнерських ГО.

Чого **не варто** робити:

- Під час пошуку постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, не виділяйте їх з-поміж постраждалих від інших воєнних злочинів.
- Не з'ясовуйте окремо у постраждалих, чи чинили вони спротив.

2.7. Завершення інтерв'ю

Після того, як ви отримаєте відповіді на всі запитання опитувальника, уточніть у респондента чи респондентки, чи є ще щось, що ви не запитали, а він або вона хотіли б розповісти чи додати до сказаного. Ще раз подякуйте за приділений вам час і за внесок у справу відновлення справедливості.

Що **варто** робити:

- Зафіксуйте контакти людини, яку ви опитали, особливо якщо вона має намір звертатися до національної системи правосуддя. Поясніть їй, як це зробити й куди вона має звернутись.
- Залиште їй контакти організацій, які надають медичну, психологічну, правову допомогу.

2.8. Турбота про себе

Робота із психологічно важкими темами обов'язково передбачає контейнерування емоцій постраждалих (внутрішню здатність їх витримувати, приймати, адекватно на них реагувати). Здатність до контейнерування визначається не лише психологічною зрілістю інтерв'юєра чи інтерв'юєрки, а й наявністю психологічного ресурсу для цієї емоційної роботи. Тому відновлення власного психологічного ресурсу у проміжках між інтерв'ю має бути обов'язковою частиною процесу документування – в інтересах не

тільки команди, а й передусім незаподіяння шкоди наступним респондентам та респонденткам.

Що **варто** робити:

- Ознайомтесь із явищем та симптомами так званої травми свідка, або «вторинної травми». Дбайте про її профілактику та про відновлення у разі її виникнення.
- Плануйте робоче навантаження адекватно, виділяйте час на переміни, відпочинок тощо.

Розділ 3.

Важливі аспекти підготовки та проведення інтерв'ю з людьми з інвалідністю

Стаття 9 [Конвенції про права осіб з інвалідністю говорить про право на доступ до інформації](#). Це означає, що стандартні підходи до інтерв'ю можуть виявитися неробочими, а спосіб ведення розмови суттєво відрізнятиметься. Цей розділ містить рекомендації щодо того, як адаптувати розмову з огляду на інвалідність респондента чи респондентки і в такий спосіб отримати більш точні дані.

Формат простої мови доступний для кожного. Проста мова може бути особливо корисна для тих, кому важко читати, хто має когнітивні порушення, вважає щось непосильним, важко запам'ятовує щось або має труднощі з навчанням. Роздатковий матеріал у такому форматі допомагає переконатися, що свідки та потерпілі від воєнних злочинів розуміють, що з ними відбулось, і можуть розповісти про обставини злочину документаторам.

Підготовані роз'яснення у форматі простої мови можна використовувати двома способами:

- давати надруковані примірники для самостійного ознайомлення респондентам та респонденткам, залишати їм ці матеріали разом з контактами, щоб вони передали їх тим, хто також може щось розповісти;
- читати ці роз'яснення разом з респондентами та респондентками – тоді текст є орієнтиром для документаторів_ок, а ілюстрації – для респондентів.

[Тут можна дізнатись більше](#) про правила написання тексту у форматі простої мови.

3.1. Заздалегідь підготовлені матеріали простою мовою

Для підготовки будь-яких друкованих текстових матеріалів (форм згоди, анкет тощо) уважно вивчіть і застосовуйте правила, що містяться у [рекомендаціях](#) розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2023 №146-р.

При цьому варто заздалегідь зробити тестування підготовленого тексту опитувальників із залученням осіб з інтелектуальними порушеннями.

Виділіть людині час на прочитання друкованих матеріалів, коротко прокоментуйте їх, поясніть незрозуміле. У частині 3 рекомендацій є приклади тексту простою мовою:

- про воєнні злочини;
- інформування про проєкт;
- форма згоди.

Бажано мати всі ці документи в електронному форматі на своєму комп'ютері, щоб за потреби незряча чи слабовозра людина могла прочитати їх за допомогою програми зчитувача екрана.

3.2. Доступність вербального сприйняття

Люди з інтелектуальною інвалідністю можуть мати складнощі зі сприйняттям усного мовлення. Тому під час спілкування з ними слід дотримуватися таких правил:

- говоріть спокійно і нешвидко;
- речення формулюйте просто і коротко: одна думка – одне речення;
- використовуйте речення без частки «не» («бути сміливим» замість «не боятися»);
- використовуйте одне і те ж слово із синонімічного ряду для позначення одного явища, предмета чи дії;
- використовуйте активні речення замість пасивних;
- використовуйте повні речення;
- намагайтеся використовувати дієслова у теперішньому часі;

- якщо виникає потреба застосовувати дієслово в минулому часі, переконайтеся, що респондент розуміє, про який саме часовий проміжок ідеться;
- не застосовуйте складних слів, термінів, аббревіатур;
- якщо уникнути складних слів неможливо, поясніть їхні значення і за потреби повторіть це пояснення.

Важливо. Якщо потрібно, консультуйтеся з фахівцями та фахівчинями, які добре опанували просту мову. Під час спілкування з конкретною людиною з інвалідністю її близькі можуть обговорити з вами особливості комунікації з нею.

Чого **не варто** робити:

- Уникайте використання метафор, абстракцій, складної термінології, аббревіатур.
- Уникайте запитань, які стосуються рефлексії щодо поведінки інших людей («як до вас поставилися?»), замість цього запитайте, що конкретно ці люди робили.
- Не використовуйте жартів, сарказму тощо.
- Не плануйте занадто довгі, виснажливі інтерв'ю.

3.3. Варіативність запитань

Орієнтуйтеся відповідно до ситуації, за потреби перефразуйте, спрощуйте запитання або, навпаки, ускладнюйте до необхідного рівня, якщо респонденту чи респондентці не важко розповісти свою історію.

3.4. Закриті запитання (з відповідями «так» чи «ні»)

Життя і добробут людей з інвалідністю часто залежать від інших людей, що у певних випадках може спонукати їх автоматично погоджуватися з тим, що їм кажуть, через бажання прийняття. Люди з інвалідністю можуть не усвідомлювати, що вони не зрозуміли питання. Вони розтлумачать зміст запитань по-своєму і будуть щиро на них відповідати в міру свого розуміння. У таких випадках використання закритих запитань є небажаним, бо однозначна відповідь «так» не буде змістовною. Іншим людям, навпаки, може бути інтелектуально і психологічно простіше відповідати на закриті запитання.

Людям з інтелектуальними порушеннями рекомендують ставити спеціальні запитання «що відбулося», «хто брав участь», «коли це було» у прив'язці до визначних подій для самого респондента. Не варто починати запитання зі слів «чому» і «як». Відповіді людей з інтелектуальними порушеннями на загальні запитання у форматі «так» чи «ні» можуть бути неправильними, але водночас демонструвати не свідомий обман, а вияв нерозуміння не лише конкретного запитання, але й ситуації загалом. Варто перевірити, наскільки людина з інтелектуальними порушеннями зрозуміла запитання і свідомо дала відповідь, переформулювавши його, причому рекомендують запитати у 4 різних способи, доки ви не переконаєтеся, що відповідь людина дає свідомо. Саме тому до інтерв'ю з людиною з інтелектуальними порушеннями потрібно готуватися особливо ретельно.

Що **варто** робити:

- Орієнтуйтеся відповідно до ситуації, зважайте на невербальну частину розмови – чи підтверджує людина своє «так» або «ні» мімікою, жестами, тоном голосу тощо.
- За потреби проставте відповідні примітки для інших людей, які працюватимуть із матеріалами інтерв'ю.

3.5. Допоміжні матеріали та інструменти

Якщо потрібно, використовуйте малюнки, фотографії, мапи тощо. Візьміть із собою папір та олівці для малювання на випадок, якщо респонденту чи респондентці це допоможе краще виразити свої думки та почуття, намалювати мапу подій тощо.

3.6. Тріангуляція

Тріангуляцією в дослідженнях називають збільшення кількості джерел чи методів збору даних для того, щоб отримана картина була в результаті більш точною і не базувалася лише на одному типі даних з одного джерела.

Емоційно складний, травматичний досвід є стресом не лише на усвідомленому, а й на фізіологічному рівні, і може спричиняти вибіркоче запам'ятовування деталей події, плутанину з фактами події тощо. Це цілком нормально для людей як з інвалідністю, так і без неї, тому «розірвані» чи заплутані історії можуть зустрічатися в роботі часто, і їхня наявність не вказує на те, що респондент чи респондентка вигадує або щось приховує. За можливості й потреби зберіть інші дані, які підтвердять, доповнять чи прояснять результати інтерв'ю (свідчення інших членів родини, сусідів тощо, фото- чи відеоматеріали).

Розділ 4.

Дослідницькі питання

Ця частина містить власне запитання для дослідження, а також необхідні додатки – коротке інформування для респондентів та респонденток, форму згоди на інтерв'ю, іншу корисні приклади.

4.1. Воєнні злочини, які документуються в межах цього проєкту

Найбільш частими воєнними злочинами є:

- напади на цивільне населення та цивільну інфраструктуру;
- негуманне поводження із затриманими під час конфлікту;
- позасудові страти та зникнення;
- привласнення, розкрадання та знищення цивільного майна;
- сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.

Зверніть увагу, що сексуальним насильством, пов'язаним з конфліктом, вважаються не лише зґвалтування, а й тортури геніталій, примус до проституції, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація тощо, а також на те, що воно може застосовуватися не лише до жінок, а й до чоловіків.

Повідомлення про сексуальне насильство може відбуватися не одразу після скоєння злочину, а тоді, коли постраждала особа буде психологічно готова ділитися цією інформацією з незнайомими людьми, а отже, цей злочин міг статися достатньо давно. Такі ситуації цілком нормальні й не вказують на те, що історія вигадана. Для таких злочинів не існує терміну давності.

Фокус у документуванні, окрім відповідності події визначенню воєнного злочину, має бути також на встановленні зв'язку між злочином і воєнним конфліктом, пошуку доказів злочинів та їхньому зв'язку з підозрюваними.

*Детальніше про воєнні злочини можна дізнатися [з посібника Truth Hounds](#).

Перед початком інтерв'ю слід видати респондентам і респонденткам коротке інформування про воєнні злочини та стисло прокоментувати ці роздаткові матеріали (розділ 4.3 цих рекомендацій). Треба пояснити, що у війни є правила, воєнні злочини – це порушення правил ведення війни, тобто те, що військовослужбовці не мають права робити і за що мусять бути покарані. Тож саме з цією метою команда документування приходить до респондента чи респондентки і ставить їм питання, щоб задокументувати їхні історії.

Слід також взяти до уваги, що респонденти чи респондентки не зобов'язані професійно кваліфікувати ту чи іншу подію як таку, що містить або не містить ознаки воєнного злочину, а короткий перелік найчастіших прикладів може дезорієнтувати їх як нібито вичерпний. Тому слід під час інтерв'ювання дати простір розповісти про якомога більшу кількість подій, не зосереджуючись строго на тому, «рачується» це чи ні, навіть якщо це означатиме, що частина інформації згодом відфільтрується як зайва.

4.2. Збір фото- і відеоматеріалів

Збираючи фото- та відеоматеріали, використовуйте ввімкнену геолокацію та підтверджуйте дату й час фільмування. Знімайте так, щоб можна було максимально легко встановити місцевість. Детальніше про збір фото- і відеоматеріалів можна дізнатися з [посібника](#).

4.3. Пояснення про воєнні злочини у форматі простої мови⁹

Основні рекомендації щодо викладення інформації у форматі простої мови є у [розпорядженні КМУ](#) від 17 листопада 2023 р. № 1046-р «Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття», які необхідно враховувати під час розробки та друку інформаційних матеріалів щодо документування.

Основні рекомендації щодо форматів тексту:

- Кольори тексту і його тла повинні бути контрастними.
- Якщо текст має світліший колір, аніж тло, розмір шрифту збільшується на 25%.
- Слід уникати розміщення тексту на зображеннях, а також друкування його білим кольором.
- Для покращення розуміння тексту варто використовувати ілюстрації, графічні та геометричні елементи, які безпосередньо пов'язані зі змістом і текстом інформації. Вони повинні бути однотипними та розміщуватися ліворуч від тексту.
- Примітки внизу сторінки не використовуються. Посилання чи пояснення робляться у тексті.
- Під час підготовки макета інформації для друку варто передбачити її подання на аркушах формату А4 або А5.
- Шрифт, яким друкується інформація, повинен бути без засічок, зарубок, тіней чи декоративних елементів.
- Розмір шрифту повинен бути не менше ніж 14 друкарських пунктів.
- Слід уникати використання курсиву в тексті. Підкреслення допускається лише для гіперпосилань.

⁹ Наприкінці цього посібника є посилання на папку, де можна завантажити всі документи простою мовою у форматі PDF

- Під час форматування тексту необхідно дотримуватися таких рекомендацій:
 - вирівнювання тексту здійснюється з лівого краю;
 - між абзацами застосовується подвійний інтервал, між рядками – 1,5;
 - не застосовується ущільнений інтервал між словами чи літерами (рекомендовано використовувати між словами – 0,16, між літерами – 0,12);
 - використовуються марковані списки;
 - друкування інформації колонками (дві чи більше на одну сторінку) не допускається.

Приклад листівки [простою мовою про війну](#) від «Коаліції захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень».

Про нас і нашу роботу

Ми запросили вас на розмову про воєнні злочини.

Ми спеціально приїхали до вашого міста, щоб описати воєнні злочини, які тут відбулися.

Ми напишемо документи про воєнні злочини.

Потім подамо ці документи до суду.

Суд допоможе покарати ворожих військових, які вчиняли воєнні злочини у вашому місті.

Спочатку ми розкажемо про правила війни та про воєнні злочини.

Потім ми розповімо, як ви можете допомогти нашій команді.

Правила війни

Держави домовилися воювати між собою за правилами.

У будь-якої війни є правила для військових.

Людина у формі зі зброєю є військовим і має поводитися за правилами.

Військові бувають хороші – це свої; та погані – це противники.

Це українські військові.

Армія України називається Збройні Сили України.

Армія захищає населення і тебе від ворогів.

Українські військові мають на собі знак, який їх відрізняє від ворога.

Ти його десь бачив?

Українські військові носять форму, яка називається піксель.

Цивільні – це всі люди, які не служать зараз в армії.

Цивільні люди не носять зброю та вдягнені у звичайний одяг, як ми з тобою.

Ти і я – цивільні люди.

Правила війни забороняють убивати цивільних.

Правила війни забороняють знущатися з військових та цивільних.

Правила війни забороняють навмисне шкодити цивільним людям.

Що таке воєнний злочин. Види воєнних злочинів

Коли військові порушують правила війни – це воєнний злочин.

Людина, яка вчиняє воєнний злочин, має понести покарання.

Є різні воєнні злочини.

Напади військових на цивільні будівлі – це злочин.

Цивільні будівлі – це, наприклад, лікарні, школи, дитсадки, церкви.

Твій дім – це також цивільна будівля.

Полонені – це солдати противника, яких захопили в бою та утримують проти їхнього бажання.

Полонених можна утримувати в таборі.

Над полоненими не можна знущатись, бити їх чи принижувати.

Принижувати значить говорити погані слова, ображати, бити.

Завдавати шкоди полоненим – це воєнний злочин.

Інший воєнний злочин – це викрадення людини.

Викрадення – це коли хтось забирає людину проти її бажання з того місця, де вона хоче бути.

Більше ніхто не може знайти викрадену людину.

Викрадених людей утримують десь проти їхньої волі, вони не можуть піти додому.

Військовим заборонено викрадати людей, це злочин.

Не можна брати чужі речі.

Військовим також не можна забирати собі речі цивільних людей.

Військовим не можна заходити додому до цивільних людей.

Коли військові беруть чужі речі, це називається грабіж.

Грабіж військових у помешканні цивільних людей – це воєнний злочин.

Ніхто не має права застосовувати насильство до інших.

Насильство – це погані дії насильника проти інших.

Фізичне насильство – це бити людину, робити їй боляче.

Військовим заборонено вчиняти насильство над цивільними людьми.

Сексуальне насильство

Сексуальне насильство – це коли хтось без вашої згоди торкається вашого тіла або робить щось сексуальне.

Людина може торкатися вас там, де ви не хочете.

Сексуальне насильство може бути, коли хтось:

- змушує вас займатися сексом, коли ви цього не хочете – це називається зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- торкається вашої вагіни, грудей, пеніса або сідниць, коли ви цього не хочете;

- говорить сексуальні коментарі про вас;
- просить вас займатися з ним сексом, погрожуючи насильством або зброєю.

Коли сексуальне насильство вчиняють військові – це воєнний злочин.

Наша команда

Спочатку ми розкажемо про свою роботу і попросимо вас про допомогу.

Наша команда приїхала зібрати інформацію про воєнні злочини у вашому місті.

Ми зустрічаємося з тими людьми, які постраждали від воєнних злочинів або бачили воєнні злочини.

Ми просимо цих людей розповісти, що вони бачили і що з ними робили злочинці.

Ми записуємо на диктофон усі розповіді з дозволу того, хто їх розказує.

Про яку допомогу ми просимо

Якщо ви бачили воєнний злочин або самі стали жертвою воєнного злочину, ми попросимо розповісти про це.

Ми домовимося про окрему зустріч.

Перед цією зустріччю ви добре подумаете, чи згодні розповісти про злочин.

Будемо вдячні, якщо погодитеся розповісти і підписати письмову згоду.

Можливо, вам складно згадувати про ті події.

Можливо, вам буде легше розповідати, якщо ваша близька людина буде присутня під час розмови.

Домовимося про зручний час для вас та вашої близької людини.

Або будемо вдячні за номер телефону, ми пізніше зателефонуємо і домовимося.

Також нам треба домовитися з тією людиною, з якою ви разом живете.

Треба, щоб ця людина також знала про нашу зустріч і підписала дозвіл на нашу розмову.

Як відбуватиметься розмова

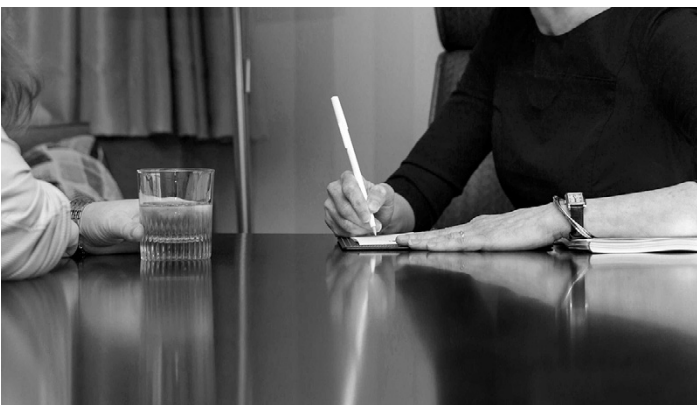

У кожної людини є свій досвід життя під час війни.

Нам важливий саме твій досвід.

Ти і твої близькі люди вже дали згоду на розмову про воєнний злочин.

Також ти дав згоду на диктофонний запис цієї розмови.

Для того, щоб записати твою історію, тобі ставлять питання та записують відповіді.

Свідки воєнних злочинів

Якщо ти бачив воєнний злочин, ти є свідком.

Свідків ми просимо розповісти про те, що вони бачили.

Якщо ти бачив воєнний злочин, то можеш звернутись у поліцію.

Якщо воєнний злочин вчинили з тобою

Якщо воєнний злочин вчинили з тобою – розкажи про це.

Наша команда поставить тобі питання та запише історію.

Якщо ти постраждав від воєнного злочину, ти можеш звернутися в поліцію.

Якщо тобі потрібна допомога, скажи про це нашій команді.

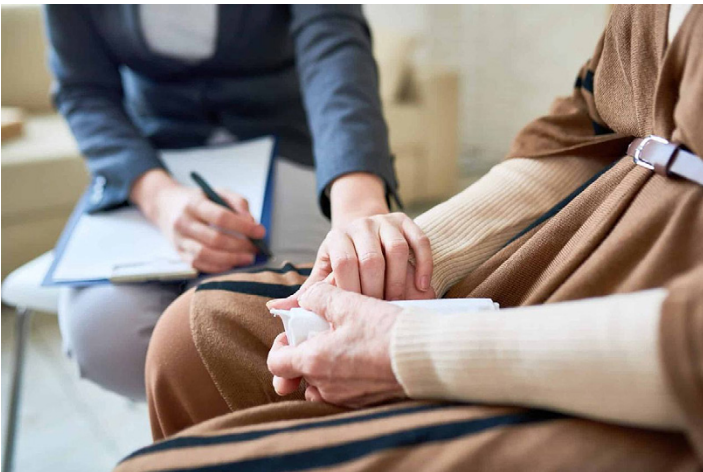
Допомога буває медична, юридична, психологічна.

Допомога – це те, що ти просиш тобі надати.

Людина завжди отримує будь-яку допомогу добровільно.

Отже, пізніше ми зателефонуємо і домовимося про зустріч.

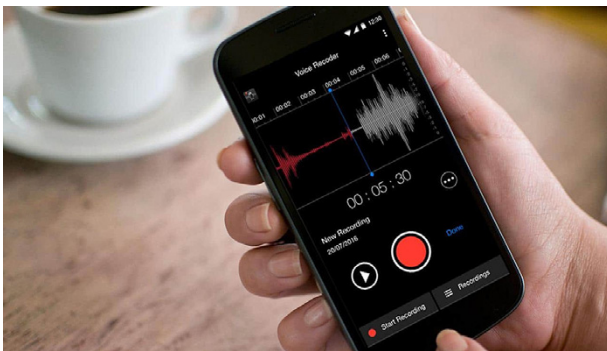

4.5. Форми згоди

Інформована згода свідка чи потерпілого_ї

Я, _____ (прізвище, ім'я, по батькові), підтверджую надану мною згоду [організації] на проведення зі мною інтерв'ю з метою [документування]. Я підтверджую, що відомості, викладені під час інтерв'ю, достовірні та повідомлені мною особисто.

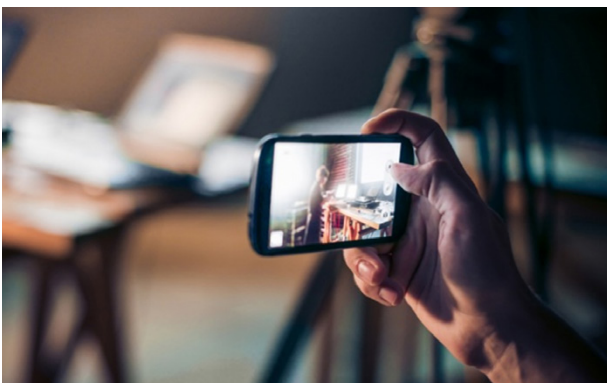
Я погоджуюся з тим, що можна: (потрібне позначити)

записувати мій голос

записувати відео зі мною

**робити фотографії чи
записувати відео у мене
вдома**

- записувати мій голос;
- записувати відео зі мною;
- робити фотографії чи записувати відео у мене вдома.

« ____ » _____ 2024 року _____ /підпис/

Інформована згода для опікуна / опікунки

Я, _____ (ПІБ),
підтверджую те, що законно представляю інтереси _____
_____ (ПІБ).

Я підтверджую надану мною згоду [організації] на проведення з моєю підопічною особою інтерв'ю з метою [документування]. Я підтверджую, що відомості, викладені під час інтерв'ю, достовірні та повідомлені моєю підопічною особою особисто.

Я погоджуюся також на: (потрібне підкреслити, інше викреслити):

- проведення аудіознімання / фільмування з моєю підопічною особою;
- фотографування / відеозапис на приватній території моєї підопічної особи.

« ____ » _____ 2024 року _____ /підпис/

Література

1. Dyslexia Friendly Fonts: The Top 10 Fonts for Dyslexia. – Exceptional Individuals, November 10, 2020. <https://exceptionalindividuals.com/about-us/blog/our-top-10-dyslexia-friendly-fonts/>
2. Engaging with intellectually disabled people. – Whaikaha – Ministry of Disabled People. <https://www.whaikaha.govt.nz/about-us/engagement-resources/engaging-with-people-with-specific-disabilities/engaging-with-intellectually-disabled-people>
3. Engaging with people with complex communication needs. – Whaikaha – Ministry of Disabled People. <https://www.whaikaha.govt.nz/about-us/engagement-resources/engaging-with-people-with-specific-disabilities/engaging-with-people-with-complex-communication-needs>
4. Ferro Ribeiro, Sara, and van der Straten Ponthoz, Danaé. International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict. Second Edition: March 2017.
5. Hollomotz, A (2018). Successful interviews with people with intellectual disability. Qualitative Research, 18 (2). pp. 153-170. <https://eprints.whiterose.ac.uk/122127/1/QRJ.pdf>
6. How to Prevent, Identify and Address Vicarious Trauma – While Conducting Open Source Investigations in the Middle East. – Bellingcat, October 18, 2018. <https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2018/10/18/prevent-identify-address-vicarious-trauma-conducting-open-source-investigations-middle-east/>
7. Using written information and printed materials accessibly. – Whaikaha – Ministry of Disabled People. <https://www.whaikaha.govt.nz/about-us/engagement-resources/creating-an-accessible-engagement-and-reporting-process/using-written-information-and-printed-materials-accessibly>

8. Воєнні злочини. Методологія розслідувань для громадських організацій. Посібник Truth Hounds. CivilM+, 2023.
9. Особливості спілкування з особами з інтелектуальними та психічними порушеннями – учасниками судового процесу. Довідник для суддів та працівників апарату суду. – ГПО «Права людини», 2018.
10. Посібник з документування воєнних злочинів International Partnership for Human Rights.

Звернутися за підтримкою:
info@ffr.org.ua

Про діяльність «Fight For Right»
[Дізнатися більше](#)

Підтримати фінансово евакуацію людей з інвалідністю
[Задонатити](#)